

‘Patriottisme in de Nederlandse literatuur (ca. 1650-ca. 1750)’

Marijke Meijer Drees

bron

Marijke Meijer Drees, ‘Patriottisme in de Nederlandse literatuur (ca. 1650-ca. 1750).’ In: *De nieuwe taalgids* 88 (1995), p. 247-260.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/meij033patr01_01/colofon.htm

© 2001 dbnl / Marijke Meijer Drees

Patriottisme in de Nederlandse literatuur (ca. 1650-ca. 1750)

Marijke Meijer Drees

‘Dulce et decorum pro patria mori’: voor het vaderland te sterven, is zoet en eervol. Dit dichtte Horatius in de tweede van zijn Romeinse oden, die gewijd is aan het ware geluk van de mens en de grootheid van Rome ten tijde van Augustus. Het gemeenschappelijke patria stond in die tijd hoog genoteerd; het viel als het ware samen met de *res publica Romana*, dat wil zeggen met alle ethische, religieuze en politieke waarden die Rome belichaamde en symboliseerde.¹ Dit Rome is de grote inspiratiebron geweest voor hele generaties van latere Westeuropese dichters die de heroïsche zelfopoffering voor hún vaderland bezongen hebben.

Zo schreef de Amsterdammer Jeremias de Decker tijdens de eerste zeeoorlog tegen Engeland een gedicht getiteld ‘Eer-spore, of moedigende Aenspraecke van 't Vrye Nederland aen sijne Zee-Helden’.² Nederland is dus aan het woord en het spreekt ‘zijn’ zeehelden toe - of moeten we zeggen ‘haar’ zeehelden?

Indien ghy streeft na Palmen en Laurieren,
Die stael en steen verduuren ongeschend;
Mijn' Zeeuwen op; op, op, mijn' Batavieren,
Ick toon u 't pad, waer langs men die berent.
[...]
Slaet van mijn strand uw oog maar eens ten Westen,
En, Sonen, siet hoe eng een water-gracht
Uw Moeder scheyd van die verwoede Pesten,
Die vyanden van 't menschelijck geslacht,
[...]
Op, Helden, dan, valt aen op die verwoede,
Legt wacker toe op stuyten, sluyten, slaen
En veegt en schuymt met mannelijcken moede
Dat Schuym uit Straet, Canael en Oceaen.
[...]
Geen sachter bed voor 't eerelijck gemoed
Als 't bed van Eer; te strijden, ja te sneven
Voor 't Vaderland is (leert ons Flaccus) soet.
[...]

Dit gedicht over moeder Nederland en haar heldhaftige zonen is slechts een voorbeeld uit de overvloed van literatuur die het patriottisme van vervlogen tijden

- 1 Zie M.G. Dietz, ‘Patriotism’, in: T. Ball, J. Farr (ed.), *Political innovation and conceptual change*. Cambridge 1989, 177-193 (178) En: E.H. Kantorowicz, ‘*Pro Patria Mori* in Medieval Political Thought’, in: *American Historical Review* 56 (1950-1951), 472-492 (474).
- 2 J. de Decker, ‘Eer-spore of Moedigende Aenspraecke van 't Vrye Nederland aen zijne Zeehelden’. Opgenomen in onder meer *Kliios kraam* 1656 en *De Deckers Rym-oeffeningen* [...]. Amsterdam 1659, boek 3, 8-11 (hieruit citeer ik).

doet opklinken. Al lezende stuiten we herhaaldelijk op parafrases van de beroemde dichtregel van Horatius ('Flaccus'), op citaten uit met name de *Aeneis*³, en op het aan Cato toegeschreven dictum 'Pugna pro patria':

Manifestaties van patriottisme, zoals het gedicht van De Decker, beschouw ik als illustratief voor een bepaald aspect van beeldvorming: de cultivering van 'nationaal' identiteitsbesef of, wat op hetzelfde neerkomt, van een Nederlands zelfbeeld. Momenteel onderzoek ik de ontwikkeling van dat nationale zelfbeeld ten behoeve van het themagebied 'begripsgeschiedenis' van de landelijke onderzoeksschool voor Cultuurgeschiedenis (het Huizinga-instituut), en in dienst van het prioriteitenprogramma van NWO 'De Nederlandse cultuur in Europese context'.⁴ De eerste resultaten van dit onderzoek lenen zich voor een voorlopige samenvatting (binnen een jaar of twee zullen de nadere uitwerkingen volgen). Die samenvatting wil ik toespitsen op betekenisinhouden van het begrip 'vaderland'. In enkele bestaande studies, afkomstig van historici, zijn de grote lijnen reeds geschetst; mijn bedoeling is om op basis van literaire bronnen nadere invullingen te geven. Daarbij zal ik ook ingaan op twee symbolen die met het begrip verbonden waren: de leeuw en de koe.

Eerst dus het begrip vaderland. Nederlandse historici hebben het begrip vaderland altijd in bredere politiek-historische kaders behandeld, zoals natievorming, 'Nederlands' identiteitsbesef en dergelijke.⁵ Dankzij deze benaderingswijze kon tevens aandacht geschonken worden aan kwesties als: de gevarieerde terminologie waarmee naar het vaderland kon worden verwezen, de emoties die het kon oproepen en - zoals sinds kort gebeurt - de verschillende beelden waaraan het nationale identiteitsbesef gekoppeld werd.⁶ Een tweede kenmerk van deze studies is dat de auteurs doelbewust afstand genomen hebben van een bepaalde idealisering: het vaderland als eenheid. Ongeveer sinds de jaren zestig hechten historici geen geloof meer aan het nationale eenheidsbeeld dat hun voorgangers ontwikkeld

3 Zo heeft de 'Eer-spore' van De Decker (zie boven) als motto 'Vitamque volunt pro laude pacisci' (zijn roem betalen met zijn leven), dat uit de *Aeneis* (V, 230) afkomstig is.

4 Het deelproject 'Beeldvorming Nederland-buitenland rond 1650', projectnummer 302-718-120.

5 Zie b.v. G. de Bruin, 'Patriottisme en Verraad', in: *Geheimhouding en Verraad* 1951, 580-601; S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', in *Nederlands Archievenblad* 84 (1980), 372-387; idem, 'Naties en patriae' en 'Nationale gevoelens en sociaal-politieke verhoudingen', in *Verlopend getij* 1986, 15-22 en 55-66; E.H. Kossmann, 'The Dutch Case: a National or a Regional Culture?', in *Politieke theorie en geschiedenis* 1987, 198-210; J.W. Muller, 'Vaderland en moedertaal', in *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 47 (1928) 43-62; P.J.A.N. Rietbergen, 'Beeld en zelfbeeld. 'Nederlandse identiteit' in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek', in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992), 635-656.

6 Zie P.J.A.N. Rietbergen, 'Beeld en zelfbeeld [...]']'.

hadden. Dat beeld is vergruisd.⁷ Voor de periode 1650-1750 vat ik de thans geldende opvattingen samen. In de eerste plaats kon de betekenis van het begrip vaderland variëren van lokaal (de stad) tot regionaal (het gewest) tot supragewestelijk (de hele Republiek).⁸ (Het concept van het hemelse vaderland laat ik buiten beschouwing). In de tweede plaats hebben historici betoogd dat patriottisme zich weliswaar in tal van maatschappelijk- en politiek-bepaalde varianten en intensiteiten kon manifesteren⁹, maar dat het met name in de zestiende en zeventiende eeuw geen grote diepgang had.¹⁰ Ten slotte is men tot het inzicht gekomen dat van een rechtlijnige ontwikkeling in de richting van het nationalisme in de patriottentijd geen sprake kan zijn.¹¹

In hoeverre gaat dit alles op voor de literatuur? De primaire bronnen die ik onderzoek, bestrijken een periode van ongeveer een eeuw (ca. 1650 - ca. 1750). De kern ervan bestaat uit contemporaine poëziebloemlezingen, verzamelde dichtwerken van individuele auteurs en historiedrama's over de belegeringen van Haarlem en Leiden.¹² Verreweg het grootste deel van deze literatuur is afkomstig uit Holland, dat wil zeggen het gewest dat tot ver in de achttiende eeuw het hart van de Unie vormde en veruit de meeste inwoners had.¹³ Het is van belang dit vooraf vast

7 Eenzelfde vergruizing doet zich voor in het - veel jongere - onderzoek naar identiteit en beeldvorming. Binnen dit type onderzoek erkent men bovendien het gevaar van allerlei vormen van reductionisme met betrekking tot het vaderlandse identiteitsbesef, d.w.z. het denken in termen van een enkelvoudige identiteit. Zie de thema-aflevering van de *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* van 1992, die gewijd is aan 'de Nederlandse identiteit'.

8 Zie o.a. Groenveld in *Verlopend getij*, 17-19, het *WNT*, XVIII 176, 177.

9 Groenveld gaat in *Verlopend getij*, 58 e.v. uit van twee polen (Oranjenaties en staatsgezinde naties) waartussen zich allerlei varianten bevonden; een vergelijkbaar spectrumconcept biedt De Bruin (de 'Hollandse traditie', de 'gereformeerde traditie') 'Patriottisme en verraad', 586 e.v.

10 Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel [...]', 384, 385; De Bruin, 'Patriottisme en verraad', passim. M.n. Groenveld betoogt dat die diepgang er ook niet geweest is tijdens de Opstand tegen Spanje, de periode waarop vroegere historici hun eenheidsbeeld baseerden.

11 De Bruin, 'Patriottisme en verraad', 595.

12 Over deze stukken: M. Meijer Drees, 'Vaderlandse heldinnen in belegeringstoneelstukken'. In *De nieuwe taalgids* 85 (1992) 1, 71-82; idem, 'Burgemeester Van der Werf als vaderlandse toneelheld [...]'. In: *De zeventiende eeuw* 8 (1992) 1, 167-176; idem, 'Kenau, de paradox van een strijdbare vrouw.' In: *NRC*, 31 juli 1993 (Zaterdags bijvoegsel). De bijgewerkte versie van dit artikel zal verschijnen in de bundel '*Waar de blanke top der duinen' en andere vaderlandse herinneringen* (onder red. van N.C.F. van Sas), uitgegeven door Contact (medio 1995).

13 Vgl. H. Wansink, 'Holland en Zes Bondgenoten: de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.' In: *Vaderlands verleden in veelvoud*. Den Haag 1975, 252-273 (254). Hegemonie was er ook op cultureel terrein. Zo geldt voor de toneelcultuur dat Holland zelfs tot ver in de achttiende eeuw het enige gewest was waar toneelstukken in officiële schouwburgen opgevoerd werden en dat reizende toneelgezelschappen er het frequentst optraden. Men raadplege de nog steeds enige algemene studie op dit terrein: J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. 2 dln. Rotterdam 1903-1907. Voorts: B. Albach, *Langs kermis en hoven. Ontstaan en kroniek van een Nederlands toneelgezelschap in de 17de eeuw*. Zutphen 1977 (met name het kaartje op 152); E.F. Kossmann, 'Reizende troepen', in (van dezelfde auteur) *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel*. 's-Gravenhage 1915, 139-152.

te stellen, want niet zelden lijkt het begrip vaderland ruimere betekenissen toegekend te worden dan alleen ‘Hollands’, zeker in teksten waarin fanatiek op de oorlogstrompet geblazen wordt. In die teksten lijken ook de vaderlandse emoties diep te gaan. Voor hedendaagse lezers kan de ‘amor patriae’ die tijdens de zeeoorlogen met Engeland tot uitdrukking werd gebracht, verdacht veel gaan lijken op het patriotisme dat we in gedichten uit de late achttiende eeuw tegenkomen, de zogenaamde patriottentijd. De patriotse dichter Bellamy spreekt dan van ‘Ruiters’, ‘Trompen’ en ander ‘kroost der Batavieren’ dat het vaderland moest verdedigen tegen ‘Dolle Britten-bastaardzonen’,¹⁴ en dat opgewonden krijgsgeschal klinkt in de zeventiende eeuw al vrijwel woordelijk op uit anti-Britse oorlogsgedichten van bijvoorbeeld Geeraerd Brandt en Jacob Westerbaen (De Deckers ‘Eer-spore [...]’ kan dit eveneens illustreren). Toch is het patriotisme uit de tijd van Bellamy anders gekleurd, persoonlijker en sensitiever: ‘Vaderland, mijn aardsche hemel!// O! ik voel het! de overwinning trekt met uwe Helden meê!’ - zulke formuleringen komen we niet tegen bij oudere dichters.¹⁵

Laten we, gewapend met deze voorkennis, eens gaan zien op welke vaderlanden er gezinspeeld wordt in een voorbeeld uit het materiaal. Het betreft een verzamelwerk waarvan twee afzonderlijke, maar grotendeels identieke edities zijn verschenen en die markeren nagenoeg de grenzen van het door mij onderzochte tijdvak. Het gaat om de *Olyfkrans der vrede* (1649)¹⁶ en de *Olyfkrans der vrede* (1748).¹⁷ Beide boeken zijn in Amsterdam uitgegeven en bevatten gedichten, redevoeringen en andere teksten over de Vrede van Münster en over het Amsterdamse stadhuis, waarvan in het vredesjaar 1648 de bouw begonnen was. Het merendeel van de poëtische bijdragen is afkomstig van dichters die in Amsterdam woonden, zoals Brandt, Vondel en Vos. De jongste *Olyfkrans* (1748) bevat tevens een zevental achttiende-eeuwse gedichten in een afdelinkje getiteld ‘Eeuwgezangen’; het laatste gaat over de Vrede van Aken, in de rest wordt de bouw van het stadhuis herdacht.¹⁸

Om te beginnen wil ik aandacht vragen voor een redevoering in de beide ‘Olyfkransen’, getiteld ‘Trompet of lofrede over den eeuwigen Nederlantschen vrede’. De auteur, die zich helaas niet bekend maakt¹⁹, richt zich tot de Staten van Holland en Westfriesland, die uitbundig geprezen worden middels gecursiveerde perifrases als ‘*grontleggers van den Eeuwige Vrede*’, ‘*Voorstanders van de Vry-*

14 ‘Aan het vaderland’, geciteerd uit: Jacobus Bellamy, *Gedichten*. Met inleiding en aantekeningen door P.J. Buijnsters. Amsterdam 1994, 28 (Alfa-reeks).

15 Bellamy o.c.

16 Ex. UBA 2452 E 22. Over de stadhuisgedichten in deze bundel handelt M. Spies, ‘Minerva’s commentaar: gedichten rond het Amsterdamse stadhuis.’ *De zeventiende eeuw* 9 (1993), 1, 15-33.

17 Ex. UBA OG 66-6

18 In deze *Olyfkrans* is voorts de zeventiende-eeuwse opdracht vervangen door een achttiende-eeuwse, terwijl Vondels toneelstuk *Leeuwendalers* plaats heeft gemaakt voor zijn grote gedicht op de inwijding van het stadhuis. De tekst van het vredesverdrag (‘Tractaat van vrede’) is niet meer opgenomen.

19 ‘Verduitscht door D.A.’ staat aan het eind van de ‘Trompet’. Wie achter die initialen schuilgaat weet ik niet, welke de oorspronkelijke tekst geweest is (een Latijnse? Franse?) evenmin. Van de ‘Trompet’ bestaat overigens ook nog een identiek, in Haarlem uitgegeven versie uit 1659, die aanwezig is in de UBA (OK 77-215).

heit', 'Handhavers des Hollantschen Vrydoms' en 'Kolommen der Batavieren'.²⁰ Aan deze Hollandse heren dankt men de 'Nederlandschen' vrede, aldus de auteur. En zo voert hij nog veel meer Hollandistische propaganda, waarvan we de drie thema's - het Bataafse opstandsverleden van de Hollanders, de moedige strijd tegen Spanje, de mondiale grootheid van Amsterdam - eveneens elders in de 'Olijfkransen' tegenkomen.

Minder representatief wordt zijn betoog als hij pleit voor een 'grootnederlands' vaderland met als kerngewesten Holland en Brabant. De van oudsher zo vriendschappelijke banden tussen het noordelijke Holland en het zuidelijke Brabant dienen hersteld te worden, betoogt hij. Daartoe worden met name de migranten die eertijds naar Holland zijn gekomen - Brabanders, Vlamingen en Walen - aangesproken op hun liefde voor hun 'dulce solum natale', hun dierbare geboortegrond.²¹ Verzaak uw geboorteplaats niet, zegt de auteur tegen hen, maar ook de zuiderlingen die daar gebleven zijn, spreekt hij toe: 'Gy inboorlingen van die landtschappen, komt ook eens over in Hollant, van wiens vroomheit [= moed] de Kronyken gewagen, en wiens naam boven d'andere vreenigde landen by den uitheemschen verdient bekend te worden'.²² Slechts op twee andere plaatsen in de bundel wordt een dergelijke vereniging van Noord en Zuid als desideratum gepresenteerd. De eerste is het korte gedicht bij een van de 'vertoningen' (tableaux vivants) van A. Boelens, getiteld 'De gewenste Vryheit'. Hierin valt te lezen hoe de op 'haar Troon' gezeten Vrijheid, de 'Vrye Landen' doet verschijnen en hoe vervolgens de Vrede de 'Seeven' met de 'Thien' gewesten verbindt.²³ De tweede tekst is Vondels *Leeuwendalers*, het 'Lantspel' waarin de vereniging van Noord en Zuid ('Noordtzijde' en de 'Zuidtzijde') gesymboliseerd wordt door een huwelijk. Dit stuk is in de jongste *Olyfkrans* (1748) niet meer opgenomen.

Ondertussen zijn we in de 'Trompet' twee grondbetekenissen van het begrip vaderland tegen gekomen: het vaderland in de zin van geboorteland en het vaderland waar men woont (en dat dus in het geval van de gevluchte zuiderlingen niet meer met hun geboorteland samenviel).²⁴ Dit onderscheid heeft klassieke wortels. Zo maakt Cicero in *De legibus* al een vergelijkbaar onderscheid tussen

20 Geciteerd uit de *Olyf-krans* (1649), respectievelijk de pagina's 355, 356, 361 en 363.

21 'Och hoe lieffelijk en honingzoet is de naam van het Vaderlandt' (*Olyf-krans* (1649), 377). Dit is een toespeling op Ovidius 'Natale solum dulce' (*Ex ponto*, 1, 3, 35).

22 *Olyf-krans* (1649), 377.

23 *Olyf-krans* (1649), [282]. Met de bijbehorende gravures maar in een andere volgorde zijn de vertoningen van Boelens opgenomen in E. Oey-de Vita en M. Geesink, *Academie en schouwburg, Amsterdams toneelrepertoire 1617-1665*. Amsterdam 1983, 238-243. Met dank aan Michiel Visser.

24 De auteur spreekt van: 'een ander en eigener [vaderland], waar aan de Natuur ons verbindt, en daar wy eerst adem schepten, aerde raakten, opgewieght werden [...]' en het 'gemeene en groote vaderlandt'. *Olyf-krans* 1649, 377

twee patriae: ‘unam naturae, alteram civitatis’.²⁵ In de beide ‘Olijfkranen’ prevaleert de aandacht voor dit laatste vaderland, het patria ‘civitatis’ of ‘communis’, anders gezegd, het vaderland als de burgergemeenschap die ieder individueel belang te boven gaat. Vondel bijvoorbeeld prijst de Amsterdamse burgemeesters, die hij ‘oprechte Vredevaders’ noemt, omdat zij ‘hun eigen nut’ graag vergeten en zich zorgzaam inspannen voor ‘t Vaderlandt, en algemeene beste’.²⁶ Deze loyaliteit jegens het gemeenschappelijke vaderland, strookt precies met de opvattingen van Cicero: ‘maar we moeten liefde betonen aan dit [vaderland], waarin de naam republiek de gehele burgergemeenschap aanduidt; we zijn verplicht voor dit [vaderland] te sterven en er ons ten volle aan over te geven, er al het onze aan wijden en, als het ware, toe te heiligen.’²⁷ In dit vaderland-concept staat de onbaatzuchtige zelfopoffering dus centraal; geen wonder dat we in de ‘Olijfkranen’ zoveel retrospectieven tegenkomen op het gemeenschappelijke opstandsverleden met eervolle vermeldingen voor opofferingsgezinde helden die het vaderland verdedigd hebben. Dit verleden omvat zowel de Tachtigjarige Oorlog, als de Bataventijd.²⁸

Willen we weten met welk territorium het gemeenschappelijke vaderland precies verbonden moet worden, dan kunnen we niet met één antwoord volstaan. In de twee ‘Olijfkranen’ is overwegend sprake van een lokaal vaderland, Amsterdam. Daar lijkt primair de loyaliteit naar uit te gaan. Nu ligt dat wel voor de hand, immers, tal van bijdragen zijn gewijd aan het Amsterdamse stadhuis en die over de Vrede van Münster zijn dikwijls opgedragen aan Amsterdamse stadsbestuurders. Maar de vaderlandse betrokkenheid kan zich ook uitstrekken tot het gewest Holland (eventueel samen met Zeeland) en zelfs de hele Republiek insluiten - dit alles, dus de variatie van lokaal naar gewestelijk naar de Republiek als geheel, is mogelijk binnen eenzelfde tekst. Namen voor het grootste vaderland zijn dan ‘Neederlandt’, ‘de Nederlanden’, ‘de Verenigde Nederlanden’ etc. Soms zijn

25 *De legibus*, 2, 5 (374). In: Cicero, *De re publica; De legibus*. With an English Translation by Clinton Walker Keyes. The Loeb Classical Library XVI. Cambridge, London 1978. Als synoniemen voor ‘civitatis’ gebruikt Cicero ‘communis’ en ‘iuris’; als synoniem voor het natuurlijke of geboortepatria spreekt hij van patria ‘loci’ (t.a.p., hetzelfde caput). Vgl. J. Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19e eeuw*. Haarlem 1940, 17. In Cierco's tijd betekende patria overigens meestal: stad. Zie b.v. E.H. Kantorowicz, ‘Pro Patria Mori in Medieval Political Thought’, in: *American Historical Review* 56 (1950-1951), 472-492 (474) en M.G. Dietz, ‘Patriotism’, in: T. Ball, J. Farr (ed.), *Political innovation and conceptual change*. Cambridge 1981, 177-193 (177, 178).

26 *De getemde Mars*, opdracht. Inhoudelijk identiek is de zinsnede ‘Voor 't vaderland en 't algemeen’ uit Vondels ‘Op d'afbeelding van den doorluchtigsten Zee-held, H. Jakob van Wassenaar [...]’ (*Bloemkrans* 1659, 611, 612).

27 *De legibus* o.c., 374, 375: ‘sed necesse est caritate cum praestare, qua rei publicae nomen universae civitatis est; pro qua mori et cui nos totos dedere et in qua nostra omnia ponere et quasi consecrare debemus’.

28 De opstand van de Batavieren tegen de Romeinen wordt door Geeraerd Brandt tevens geassocieerd met de Opstand tegen Spanje, zowel in zijn kleine epos ‘Op het sluyten der eeuwige vrede [...]’ als in de ‘Vertooningen, van den oorlog der Batavieren tegens de Romainen; vergeleken met onzen oorlog tegens Spanje’. Meer in het algemeen komt deze associatie ter sprake in: M. Meijer Drees, ‘[...] Betekenis van de vaderlandse geschiedenis voor de literatuur’. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, 243-247.

collectiverende possessiva toegevoegd: ‘ons’/‘onze’. Uitzonderlijk is de van gezamenlijke affectie getuigende formulering ‘ons lieve Nederlandt’.²⁹

De achttiende-eeuwse aanvullingen in de jongste *Olyfkrans*, de ‘Eeuwgezangen’, leiden tot dezelfde bevindingen. En ook het andere materiaal lijkt, voor zover ik dat nu kan overzien, geen vérstrekkende wijzigingen te bieden. In teksten die een overwegend locale signatuur hebben, dus over een plaatselijk onderwerp handelen en daarbij meestal ook opgedragen zijn aan locale gezagsdragers, overweegt het locale vaderland, maar de andere, grotere vaderlanden worden geenszins uitgesloten.

³⁰ Min of meer exclusieve aandacht voor het grootste vaderland (‘Neerlant’/‘Nederland’ e.d.), maar dan wel vanuit een Hollands perspectief voorgesteld, vinden we in teksten met een overwegend bijbels, oud-testamentisch referentiekader. Hierin wordt uiteraard vooral het accent gelegd op gemeenschappelijke vroomheid, op religieuze eendracht. Er kunnen dan merkwaardige combinaties van bijbelse en profane metaforiek gebruikt worden, zoals in een pamflet van de Amsterdamse dichteres Cornelia van de Veer op een gewonnen zeeslag door De Ruyter en Tromp in 1673:

Vlegh Kranssen voor uw BATAVIEREN
Die onder *Jesus* strijd-Banieren,
Elk strede als een *Josua*.³¹

Wordt een prins van Oranje bezongen dan lijkt het vaderlandse perspectief zich terminologisch te verruimen tot alle Nederlanden en toch blijft Holland het centrum waarop aller ogen gevestigd zijn. Een voorbeeld dat dit kan illustreren ontleen ik aan het verzamelde werk van de calvinistische dichter-predikant Vollenhove. Het betreft een gedicht dat ‘in Oogstmaant, 1674’ geschreven werd, met als titel ‘De bondgenoten meester in 't velt tegens Vrankryk door beleit en dapperheit van zyne hoogheit’³²:

De Staat van 't vrye Nederlant
Ten trots van alle roofgedochten,
Zo dra de Bataviers weêr vochten,
Zag toe, greep moedt, hiel rustig stant.
Men zagh den Haag weêr adem scheppen,
Toen Godt een' jongen Machabeew

29 In een prozabetoog getiteld ‘Oratie van de vrede’ (*Olyf-krans* 1649, 327 e.v.; citaat op 341) van de Leidse hoogleraar in de geschiedenis en staatkunde Marcus Zuerius (van) Boxhorn, sinds 1648 de opvolger van Daniel Heinsius.

30 Zo spreekt Steven van der Lust, auteur van het historiedrama *Herstelde hongers-dwangh, of Haerlems langh en strenghe belegeringhe [...]* (Haarlem 1660) in de opdracht aan het Haarlemse stadsbestuur van ‘vaderland’ in de zin van ‘onse Geboorte-Stadt Haerlem’ en van ‘t gantsch Nederlandt’, terwijl de figuur van Kenau in de spelerslijst als ‘Hollandtsche heldinne’ vermeld staat en de tekst van een van de vertoningen bij het stuk inzet met de zinsnede ‘Hollanders, spiegelt u, hier aen 't verwoeste Naerden, // Op Burghers Kind'ren op, ziet hier Neerlandts Moordt-kuyl:’.

31 Uit: *Triumphante vreugde-galm, over de bevoghte victorie van onse scheeps vloot, door de manhafte, strijdbare en onvergelyckelicke Helden: de heeren Michael de Ruyter en Cornelis Tromp* (1673). Kn. 10776.

32 J. Vollenhove, *Poëzy*. Amsterdam 1686, 363-368. Op 363 het citaat.

Verwekte; en Hollants fieren leew
 Zyn klawen weêr groothartig reppen,
 [...]

Het vrije Nederland, de Batavieren, de Hollandse leeuw en Willem III, die even verder 'Neerlants dierste pant' wordt genoemd,³³ zijn hier de vaderlandse pijlers. Dat de stadhouder 'een' jongen Macabeew' heet te zijn, een telg uit het geslacht der Makkabeeën, wijst erop dat het verzet van deze bijbelse helden tegen de Syrische overheersing als parallel beschouwd werd van het politiek-militaire optreden van Willem III tegen de mogendheid die de Republiek in het nauw had gebracht, Frankrijk. Deze herleving van helden uit het oude testament - in een ander gedicht heet Willem III behalve 'Machabeew' ook 'Gideon'³⁴ - had een traditie die terugging op de beginjaren van de Opstand. Toen was al sprake van oudtestamentische voorbeeldfiguren in onder meer de liederen van calvinistische propagandisten rond Willem van Oranje.³⁵

Dat het patria 'communis' toch vooral een ideaal geweest zal zijn, blijkt voornamelijk uit pamfletten die in bepaalde crisisjaren geschreven zijn en waarvan er soms wel eens eentje in een bloemlezing beland is. In de *Bloemkrans van verscheiden gedichten* (1659) is een Amsterdams pamfletgedicht uit 1650 opgenomen, een van de vele uit het jaar waarin stadhouder Willem II een hevig conflict had met de stad Amsterdam. Onder de titel 'Aan de makers van de Bikkerse beroerte en oogen-zalve'³⁶ hekelt een anonieme dichter de in Holland rondwarende 'Facti-geest' en zet er eendrachtige vrijheidszin tegenover:³⁷

Maar ijder Hollands hart, en hoofden aldermeest
 Staan voor de Vrijheid nu gemoedigt vast als Leeuwen.
 [...]

Hollanders die eensgezind en als leeuwen pal staan voor de vrijheid - dit laatste brengt ons bij een vaderlands symbool: de leeuw.

De oorsprong van de leeuwesymboliek is heraldisch. Tijdens de Tachtigjarige oorlog vigeren er al vroeg afbeeldingen van de heraldische leeuw met zwaard en pijlen op bijvoorbeeld penningen en prenten die onderdeel van de prinselijke propaganda vormden. In de literatuur werd de leeuw op vergelijkbare wijze

33 Vollenhove o.c., 366.

34 Vollenhove o.c., 'Blyde inkomste van zyne hoogheit in Overyssel', 368-374 (373).

35 Zie Marijke Spies, 'Verbeeldingen van vrijheid: David en Mozes, Burgerhart en Bato, Brutus en Cato'. In: *De zeventiende eeuw* 10 (1994), 141-158 (143 e.v.).

36 Opgenomen in de *Bloemkrans van verscheiden gedichten* 1659, 368.

37 Geciteerd uit: *Bloemkrans van verscheiden gedichten*. Amsterdam 1659, 368. De tekst van dit gedicht was in 1650 in pamfletvorm uitgebracht (Kn. 6856). Zie voor de context: S. Groenveld, *De prins voor Amsterdam. Reacties uit pamfletten op de aanslag van 1650*. Bussum 1967. Over de rol van facties: D.J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties*. Groningen 1978 (Historische studies XXXVII); S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden*. Hilversum 1990 (Zeven Provinciën Reeks, deel 1).

voorgesteld, en dat bleef ook zo. Maar zoals Marijke Spies heeft laten zien³⁸ ontstond er in de late zestiende eeuw een nieuwe metaforiek waarin de leeuw figureerde. Naar alle waarschijnlijkheid werd de leeuw herboren in het Leidse universiteitsmilieu, althans daarop wijst het werk van een student uit de kring rond Janus Dousa. Deze Georgius Benedicti Wertelo publiceerde in 1586 een tweedelig eposje over Willem van Oranje (*De rebus gestis illustrissimi principis Guillielmi, comitis Nassoui etc.*). Aan het eind, voordat opgeroepen wordt tot voortzetting van de strijd, staat een beschrijving van de algemene droefheid over de dood van de prins (die in 1584 vermoord was). Hollanders en Zeeuwen staan om de baar en wenen, en, vertelt Benedicti dan (ik citeer de Nederlandse vertaling):³⁹

[...] opdat niet hun buurman, de zee, minder bedroefd was dan de Nederlanders heeft, naar men zegt, de stromende Nereus zoveel tranen vergoten, dat de Nederlandse Leeuw middenin de golven van de zee stond, met in zijn rechterklauw een zwaard en een schild in zijn linker, jou, Parma, en de Spaanse tiran met de dood bedreigend [...].

De strijdbare leeuw, die, ook ter zee, het zo weerbare vaderland en zijn heldhaftige inwoners voorstelde, is een buitengewoon vruchtbaar literair symbool geworden. Met name tijdens de Vrede van Münster en de zee-oorlogen, onder meer tegen Engeland, wordt het geëxploiteerd. In al die strijdliteratuur wemelt het van de leeuwen, de zeeleeuwen, waterleeuwen en krijgsleeuwen. Een ‘Tuinleeu’ ontmoeten we bij uitzondering en wel in Antonides van der Goes' *Ystroom* (1671). Deze leeuw is minstens zo krijgshaftig als zijn soortgenoten, want zodra hij ‘wapenklanken’ hoort, springt hij ‘onvervaert’ op en:

Rukt met de klaewen om verwaten moortschavotten,
Noch rookende van 't bloet der trouste patriotten,
[...]
Dan wort de tieranny de wreede voet gelicht,
De groote Welhem, [...]
Ten veltheer ingewijt, drijft voor zijn leeusbannieren
't Ontuchtigh roofgespuis van havikken en gieren,
Groothartigh op de vlucht.⁴⁰

De ‘forsse Tuinleeu’, hier opgevoerd in de context van de door Willem van Oranje bestreden Spaanse tirannie, zal, hoe uitzonderlijk ook, voor toenmalige lezers zeker herkenbaar geweest zijn uit afbeeldingen op prenten en munten. Sinds de Opstand werd Holland, en ook wel de hele Republiek, voorgesteld als een cirkelvormige tuin met daarin de leeuw (of een ander bekend vaderlands symbool:

38 M. Spies ‘Verbeeldingen van vrijheid [...]’ (zie noot 35); voor afbeeldingen met de leeuw zie b.v. *Medallische historie der Republyk van Holland [...]*. Amsterdam 1690 (b.v. op het jaartal 1576); J. Tanis, D. Horst, *Images of Discord/De Tweedracht verbeeld [...]* Prentkunst als propaganda aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Lancaster (USA) 1993, 34, 35, 44, 59 etc.

39 Georgius Benedicti, *De krijgssaden van Willem van Oranje*. Vertaald en van commentaar voorzien door Coll. class. c.n. E.D.E.P.O.L. Leiden 1990, 139.

40 Boek 4, 115 in J. Antonides van der Goes, *Gedichten*. Amsterdam 1685.

de maagd).⁴¹

Specificerende toevoegingen die we bij de leeuwen veelal tegenkomen zijn ‘Bataafs’, ‘Hollands’ of ‘Nederlands’. Zo begint Vondels *Vredezing* met de woorden ‘Nu de Nederlantsche Leeuwen, // In het strytpcerck afgerecht, // Staken dit verwoet gevecht’⁴² en heet Michiel de Ruyter in een van de vele gedichten op zijn overlijden (in 1676) ‘de Fenix der Bataaftsche Waterleeuwen’⁴³, wat dan weer mooi rijmde op ‘De grote RUITER, eer en wellust van de Zeeuwen’. Het zijn inderdaad vooral Hollanders en Zeeuwen (en een enkele keer ook inwoners van andere gewesten⁴⁴) die in de leeuwesymboliek betrokken worden.

Bij de Amsterdamse festiviteiten ter gelegenheid van de Vrede van Münster moet ook een koe ten tonele gevoerd zijn - niet als de belangrijkste figurante uit de bekende zeventiende-eeuwse klucht van Bredero, maar als vaderlands symbool. De twee ‘Olijfkransen’ bevatten namelijk de volgende beschrijving van een vertoning. Men zag:⁴⁵

*Argus met hondert oogen, daer mede bediedende de Heeren Staten van Holland, die haer [= die ogen], door het lieflijk pijpen van eenen loozen Mercurius (hy kome waer van daen hy kome) nimmermeer in 't slaap laten spelen, maer de Koe (dat is haar elk aengename Vaderland) als wakende sorg-dragers wel sullen bewaren.*⁴⁶

Het vaderland, Holland, is hier een koe, een melkkoe, die met argusogen bewaakt wordt door de Staten van Holland.⁴⁷ Tussen deze vertoning van Samuel Coster en een reliëf dat in het in 1655 ingewijde Amsterdamse stadhuis geplaatst werd boven de ingang van de burgemeesterskamer bestond een frappante overeenkomst. Op dit reliëf verbeeldt de bewaakte koe het welvarende Amsterdam en zijn de burgemeesters van die stad de Argussen.⁴⁸

41 Hierover: P.J. van Winter, ‘De Hollandse tuin.’ In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 8, Bussum 1957, 29-121.

42 *Olyf-krans* 1649, 137

43 Zie G. Brandt, *Het leven en bedrijf van den Heere Michiel de Ruiter [...]*. Amsterdam 1687, 1049 (gedicht van A. Moonen).

44 Vollenhove o.c. (579), ‘Op den Leew van Overysseel’: ‘In 't strytpcerk van de Nederlantschen Leeuw, // Den Geldersman, Hollander, Vries een Zeew, // En andren, was de moedt voor menige eew // Doorluchtig van den fieren Ysselleeuw.’

45 Over de realisering: D.P. Snoep, *Praal en propaganda. Triumphalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw*. Alphen aan de Rijn 1975, 77-82.

46 *Olyf-krans* (1649), fol M5 [1r]; de vertoning maakt deel uit van een serie van zes, waarvan in 1648 een twee keer gedrukte uitgave in pamfletvorm verschenen is; zie Kn 5741, 5742.

47 Zonder Argus, maar wel als metafoor voor Holland (en wellicht de hele Republiek, maar dat valt niet goed uit te maken) komen we de melkkoe tegen in een gedichtje ‘Op 't vyeren vande vrede’, dat eveneens opgenomen is in de beide Olijfkransen: ‘Men ziet zigh Luypers, en veel wrede Wolven toonen / Die nu de Mellek-koe aanbidden’. De auteur is de Haarlemmer Boëtius van Elstlant.

48 K. Fremantle, *The baroque Town Hall of Amsterdam*. Utrecht 1959, 57, 58.

De (melk)koe als metafoor voor Holland of de metropool Amsterdam - waar kwam dit beeld vandaan en waaraan appelleerde het? ⁴⁹

49 Het nu volgende berust gedeeltelijk op beschouwingen over schilderijen met koeien, verzameld in C. Bosschma e.a. (red.), *Meesterlijk vee. Nederlandse veeschilders 1600-1900*. Zwolle 1988.

De Hollandse koe leende zich van oudsher voor het uitbeelden van het welvarende vaderland dat door de een of andere politieke macht uitgebuit werd en daardoor zijn welvaart verloor. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog zien we bijvoorbeeld dat in politieke prenten en in geuzenliederen de Nederlanden (of alleen Holland) voorgesteld wordt als een (melk)koe die wordt ‘uitgemolken’.⁵⁰ Bijna honderd jaar later dicht de al eerder vermelde Antonides van der Goes in zijn *Bellone aen bant, of vrede tusschen Brittanje en de Verenigde Nederlanden* (1667) in een terugblik op de tweede zeeoorlog met Engeland: ‘de melkkoe moest om hals, men had haer dood gezworen’.⁵¹ In dit soort voorstellingen wordt de Nederlandse of Hollandse koe steeds verbonden met welvaart, wat mogelijk zijn oorsprong vindt in de associatie van de koe met ‘Terra’ of aarde, een van de vier elementen. Als attribuut van Terra vermeldt Carel van Mander haar in zijn *Van de Wtbeeldinghen der Figueren*, een onderdeel van zijn *Schilder-boeck* (1604). Hij vertelt dat in het mythologische verhaal van de herder Argus die de koe Io moest bewaken, de honderdogige Argus voor de hemel met zijn sterren staat en de koe voor de aarde. Uiteraard kende Van Mander en andere auteurs de koppeling van de koe met aardse overvloed en welvaart ook uit de bijbel: in *Genesis* 41:17-30 geeft Jozef de bekende uitleg aan de droom van de farao over de zeven vette en de zeven magere koeien. Die vette koeien konden, mede dankzij hun aantal, ook hun weg vinden als metafoor voor de zeven provinciën die zich eendrachtig verdedigden tegen vijanden van buiten.⁵²

Maar er is meer. De koe werd tevens ingepast in het historische beeld dat men zich van het oude Holland gevormd had: Holland als een van oudsher welvend land met eenvoudige en dappere inwoners, boeren en vissers. Het was het beeld dat tevoorschijn was gekomen uit de herontdekte voorgeschiedenis van Holland als ‘Bataafs Arcadië’, een waterrijk gebied met sappige weiden.⁵³ Dit rustieke Holland-beeld had sinds de tweede helft van de zestiende eeuw een zekere

50 *Woordenboek der Nederlandsche taal* VII, k. 4861: ‘Ghy (“Duckdalve”) zyt ten heelen noch ten halven, U koe (t.w. de Nederlanden) wil niet meer Calven’; *WNT* IX, k. 503, 504): ‘Carolus groot van machte ... Was hy t’eenich tijt bezwaert, t (t.w. Nederland) Gaf ongespaert: Daerom ginck hy t een melk-koe noemen’. Zie voorts de bijdragen van S. van Heugten en Alan Chong in C. Boschma e.a. (red.), *Meesterlijk vee* (m.n. 11, 34-39, 65-71).

51 J. Antonides van der Goes, *Gedichten*, deel 2. Amsterdam 1685, 14. Ik heb de indruk dat deze regel werd ingegeven door wat een pagina eerder staat, namelijk dat voordien ‘t Batavische gewest’ zich ‘vlijtich op de wacht, met meer dan Argus oogen’ had weten te vrijwaren voor de geveinsde vriendschap van vijanden van buiten, die erop uit waren ‘het vrye lant een lit [...] af te snijden, // En zich met 's nabuurs schâ te mesten rijk en vet’. Een vergelijkbaar beeld van de melkkoe gebruikt Antonides in boek 4 van de *Ystroom*: ‘[...] noch wort de vette koe // van Holland, bloet en vleesch ten jadders uitgemolken’ (*Gedichten*, deel 1, 120; ‘jadder’ was een gewestelijke benaming voor uier, zie *WNT* VII, 1, k. 113). Een later voorbeeld: in een tekst bij een spotprent uit 1690 is sprake van ‘t Hollantze Koetje’ dat onrustig wordt doordat ‘t gestoorde Graafje’, d.i. de door Willem III gemachtigde graaf Bentinck van Portland, het berijdt nadat het geblinddoekt is, een toespeling op de wantoestanden die het eigenmachtige optreden van deze graaf tot gevolg hadden, zoals het verdwijnen van ‘Vreede en Welvaart, met Merkuur’ (*Meesterlijk vee*, 34).

52 *Meesterlijk vee*, 37, 38.

53 Hierover: K. Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517. Historiografie en humanisme in de tijd van Erasmus*. Hilversum 1988, 145 e.v.

bevestiging gekregen in de realiteit: de Hollandse veeteelt was uitgegroeid tot misschien wel de belangrijkste van Europa. Het fokken van vee gold als zeer lucratief, mede dankzij verbeteringen in het droogleggen en inpolderen van land. Men exporteerde Nederlandse koeien naar heel Europa en uit andere landen kwamen kudde naar hier om geweid, vetgemest en verkocht te worden. Tussen 1550 en 1650 breidde de zuivelindustrie zich fenomenaal uit en werd Holland de grootste exporteur van room en boter.⁵⁴

Ook bij literatoren is dit alles niet onopgemerkt gebleven en zo wordt in Antonides' *Ystroom* (1671) gesproken van 'ossen' uit Denemarken die 'zich zelf herscheppen' in de 'vette weien' van Holland, terwijl men elders in dit stroomdicht een impressie van het Noord-Hollandse (polder)landschap aantreft waarin rijke zuivel, vette koeien, malse weiden en dappere bewoners conglomeren.⁵⁵ En wie de toeristen in Van Heemskercks *Batavische Arcadia* wil vergezellen, wordt meegevoerd langs 'Landouwen, waer [...] de gladde welgevoede Koeyen' zichtbaar getuigen 'van de vettigheyt der grasrijcke weyden.'⁵⁶ Maar het is toch in de eerste plaats Vondel geweest die het typisch Hollandse landschap heeft weten te evoceren, met veel produktief vee, overvloedige zuivel en 'Melckers' uit het boerenbedrijf. 'Mael het Haerlemsch meir tot lant [...] Melcker valt aen 't botter

54 *Meesterlijk vee*, 70. Gelet op deze ontwikkelingen spreekt het haast vanzelf dat Wouter van Gouthoeven in *D'oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland)* [...] (1620) de veeteelt en de zuivelindustrie als twee van de 'dry Mijnen of Bergen' van Holland beschouwt 'die alle Neeringen ter werelt te boven gaan, ende daer so grooten ende onsprekelijcken gelt ende goet af komt': behalve op de vangst van haringen en andere vis steunt de Hollandse welvaart op veeteelt (paarden, ossen, koeien en schapen zijn van 'onsprekelijcke profijten') en 'de ontellijcke menighte van butter, kazen en ander zuyvel dat men in Hollandt vint, ende ghevoert wert alle werelt door [...]' (geciteerd in *Meesterlijk vee* t.a.p.) Gouthoevens werk was een bewerking van de *Divisiechroniek* (1517), waarin allerlei elementen van de Batavengeschiedenis waren uitgewerkt, onder meer de gedachte dat Holland een samenleving was van vrije, dappere en brave vissers en boeren, en dat de economie bijna volledig op visserij en veeteelt dreef. Zie K. Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517*. Hilversum 1988, 147 en 180 e.v.

55 De Deense ossen vindt men in boek 2 van de *Ystroom (Gedichten 1685, deel 1, 61)*; het citaat over de rijke zuivel (Edammer kazen), dappere inwoners etc. staat in boek 4 (*Gedichten, deel 1, 120, 121*). Het gaat hier om de moedige inwoners van Vroonen, een eertijdse belegerde en verwoeste stad in Westfriesland. In 1661 had de Zaandammer Hendrik Soeteboom de geschiedenis van deze 'oude hoofstadt' beschreven; in 1714 verscheen een geschiedwerk 'aantoonende dat de gemeene vertelling' over 'een magtige stad, die Vroonen zoude geheeten hebben, niets anders is dan een verdigtzel'. Zie: E.O.G. Haitsma Mulier, G.A.C. van der Lem (samenstelling), *Repertorium geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800*. Den Haag 1990, nrs.449f en 155a.

56 Geciteerd uit de (zevende?) druk van 1729, 11; de eerste is van 1637. Over (onder meer) deze arcadia: Wendy Jansen, "'Laag bijdegrondse geleerden poespas". Onderzoek naar de zeventiende- en achttiende-eeuwse arcadia.' In: *Spektator* 23 (1994), afl. 2, 127-136. Over beeldvorming in de *Batavische Arcadia* handelt J.J.V.M. de Vet, 'Opstand in Arcadië.' In: *De zeventiende eeuw* 10 (1994), 57-64.

karnen' lezen we bijvoorbeeld in zijn *Vredezing*⁵⁷ en aan het eind van *Leeuwendalers*, Vondels van 1647 daterende toneelstuk, zingt de Rey:

De koeien geven melck en room
Het is al boter tot den boôm.
Men zingt al PAIS en VRE.

Dit zogenoemde 'Lantspel' is weliswaar rijkelijk aangekleed met Vergiliaanse literaire motieven, maar toch blijven we de Hollandse boerenwereld herkennen. Dat was ook Vondels opzet, zoals we kunnen opmaken uit zijn motivering van het optreden van de veegod Pan. De 'veerijckheit der Nederlanden' vereist 'een Veegodheit', schrijft hij in de opdracht bij zijn spel. In diezelfde opdracht associeert hij op speelse wijze het Hollandse karakter van zijn toneelstuk met de bezigheden, vrijetijdsbesteding en karaktereigenschappen van zijn adressaat.⁵⁸ Rechtschapenheid ('rechtschapen Neêrlanders aert'), openhartigheid ('goetrontheit') en onbeschroomdheid ('rustigheid') zijn geen toevallig gekozen kenmerken. Ze komen in hoge mate overeen met eigenschappen die van oudsher als typerend voor de Bataafse Hollanders beschouwd werden. Hierop zinspeelt ook de auteur van de 'Trompet', de hier al eerder aangehaalde lofrede op de vrede uit de twee 'Olijfkranen':

Eenvoudigheid en Onnozelheit, 's landts waerdste rijkdom, woonden by hen in [...]. Men stondt zyn woordt, zonder dat door den hals te halen [...]. Zy waren slecht [= eenvoudig] en recht, [...] nochte gingen met logh en bedrogh om. Zy droegen wel een boere py, maer een eël hart stak'er in.

⁵⁹

Ten slotte nog dit. Het rurale Hollandbeeld zal ook in het buitenland bekend geweest zijn, bijvoorbeeld in Frankrijk en Engeland. In 1674 laat de predikant Ridderus in een pamflet getiteld *Historischen Frans-man* een Hollandse schipper vertellen dat aan het Franse hof 'een Comedie' wordt gespeeld waarin 'onse Heeren Staten' vertoond worden 'gelijck als lompe boeren, met kasen onder de

57 *Olyf-kranen* 1649, 139. Vgl. ook Six van Chandelier in 'De Saphoÿsche lier', een onderdeel van zijn 'Vreughde-zangen over den eeuwigen vrede' (*Olyf-kranen* 1649, 319):

De Huys-lien nu haar Koeyen ruymmer graazen
Zullen vervroolykt offren vette Kaazen
Dien goeden Wey-Godt [...]

58 Opdracht aan Michiel le Blon, *Olyf-kranen* 1649, fol. C3 [1v] en C4 [1r]. Biografische gegevens over Le Blon staan in de uitgave van Vondels *Leeuwendalers* door Anton van Duinkerken (Brussel 1958), 61 e.v.

59 Geciteerd uit *Olyf-kranen* 1649, 364, 365.

In Erasmus' adagium 'Auris batava' staat over het karakter van de oude Hollanders: 'si mores domesticus spectes, non alia gens est ad humanitatem [...] ingenium simplex et ab insidiis ominique fuco alienum' (als men de huiselijke zeden beschouwt, dan is er geen volk meer geneigd tot menselijkheid [...]) Het heeft een eenvoudig karakter en is afkerig van bedrog en alle valse schijn [...]. Citaat en vertaling uit: M.E.H.N. Mout, "Het Bataafse oor". De lotgevallen van Erasmus' "Auris Batava" in de Nederlandse geschiedschrijving.' *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 56 nr. 2. Amsterdam enz., 1993, 29, 30.

armen'.⁶⁰ Engelsen zagen Hollanders als boeren die hun eigen vette zuivelproducten belichaamden: 'butter-boxes'.⁶¹ In dezelfde richting wijst een anti-Hollands pamflet uit 1664 dat Haley vermeldt: 'The Dutch Boar [= Boer] Dissected, or a Description of HOGGLAND [= Holland]'. Dit bevat de zinsnede: 'A Dutchman is a lusty, fat, two legged Cheesworm: or a Creature that is so addicted to eating butter, drinking fat drink, and sliding ["skating" geeft Haley als parafrase] that all the World knows him for a slippery Fellow'.⁶² De glibberigheid die deze kaasworm aangewreven wordt, zal afgeleid zijn van een destijds bekend Hollands wintervermaak: schaatsen - men denke aan de geschilderde winterlandschappen van Avercamp en de literaire ijspret die Six van Chandeliers gedicht *'s Amsterdammers winter* biedt.⁶³ Maar bovendien is 'sliding' natuurlijk de negatieve tegenpool van de van oudsher zo kenmerkend geachte Hollandse rechtschapenheid en openhartigheid.

Conclusie: de tot dusverre bestudeerde literaire bronnen nuanceren naar mijn mening de inzichten van historici. Er was weliswaar niet één gemeenschappelijk vaderlandconcept en men kan zich inderdaad afvragen hoe 'diep' vaderlandse gevoelens in werkelijkheid gereikt hebben, maar: de toenmalige literatuur wil ons nu eenmaal in eendrachtige vaderlandsliefde doen geloven en men achtte het blijkbaar zinvol dit ideaal te propageren, zeker als er buitenlandse vijanden in zicht waren. De vaderlandse koe moest tegen die vijanden beschermd worden, de vaderlandse leeuw diende hen te bestrijden.

Utrecht, 1 februari 1995

- 60 Franciscus Ridderus, *Historischen Frans-man, in bysondere Fransche geschiedenissen, gepast op de onderdruckte staet van ons lieve vaderlandt*. Rotterdam 1674, 28.
- 61 K.H.D. Haley, *The British and the Dutch. Political and Cultural Relations through the Ages*. London 1988, 120; A.J. Hoenselaars, *Images of Englishmen and foreigners in the drama of Shakespeare and his contemporaries. A study of stage characters and national identity in English Renaissance drama*. London, Toronto 1992, 203.
- 62 Haley o.c. 108. Het pamflet is onder nr. 15 afgedrukt in M. Duffy, *The Englishman and the foreigner*. Cambridge 1986 (serie: The English satirical print 1600-1832).
- 63 J. Six van Chandelier, *'s Amsterdammers winter*. Uitgegeven en toegelicht door Maria A. Schenkeveld-van der Dussen met medewerking van Hans Luijten. Utrecht 1988.